

ZUIVEL UIT DE ZIJPE

Melkveehouderij, rundveeverbetering en zuivelbereiding sinds de bedijking.

Deel 2. 1880 – 1960: de fabriekjes en fabrieken.

L.F. (Frank) van Loo

In deel 1 is beschreven hoe op de 200 à 220 echte melkveehouderijen in de Zijpe van vóór 1880 vooral Edammer kaasjes werden gemaakt. De met de hand 'gewonnen' melk werd op de boerderij door de boerin, al of niet met een meid, verwerkt. Naast de Edammertjes is ook Goudse kaas en (mei-)boter gemaakt.

Vanaf 1882 kwamen vrij snel kaasfabriekjes tot stand en tegen 1900 had vrijwel ieder dorp in de Zijpe er één of meer. Omstreeks 1930 verrezen de twee grotere fabrieken: De Eensgezindheid II in St. Maartensbrug en Nieuw Leven II in 't Zand. In 1963 was er van al die fabriekjes niet één meer over...

DE MELKVEEHOUDERIJEN

Van de ongeveer 6200 ha cultuurgrond van de Zijpe was in deze periode ruwweg 80% grasland en de rest akkerbouwgrond. Pas na 1960 zou dat drastisch gaan veranderen, toen de bollenteelt 'om zich heen ging grijpen'.

Als we onder melkveehouder verstaan "iemand die als bedrijfshoofd de melkveehouderij als hoofdmiddel van bestaan heeft", dan moest je vóór 1960 toch wel op z'n minst zes melkkoeien hebben. Zo bezien telde de Zijpe 250 à 300 melkveehouderijen. In 1910 hadden die gemiddeld 20 runderen (inclusief jongvee) op 15 tot 30 ha; in 1960 waren dat gemiddeld 18 melkkoeien met 14 stuks jongvee en soms een stier (in totaal dus 33 runderen) op 16,5 ha.

Bedrijfsvoering

De meeste melkveehouders hielden ook 20 tot 30 schapen, hadden 1 – 3 paarden voor het zware werk en wat kippen voor de eieren. De grotere bedrijven hadden een vaste werkmán, die met zijn gezin in het werkmánshuisje bij de boerderij woonde. Voorts waren er aanvankelijk meestal een knecht en een meid inwonend. Die waren ongehuwd en sliepen in bedste-

Boer Jan Eriks met vrouw en personeel voor z'n stolp in Burgerbrug omstreeks 1905. [Jan Eriks was voorman van kaasfabriekje 'De Kaasvereniging' Burgerbrug (1889-1908)] Collectie Zijper Museum.

den bij de koeien. Dat was ook gemakkelijk voor de boer, want zo waren ze 's avonds en 's nachts beschikbaar als koeien kalfden.

Als er geen werk meer was, wat in de winter wel voorkwam, dan werden de inwonende knecht en/of meid bedankt. Het personeel deed het zwaardere werk, had geen recht op vrije dagen en werkte alle dagen, vele uren per week. In het drukke voorjaar van 's morgens 4 tot 's avonds 18.30 uur. Grote boeren werkten zelf veelal alleen in de zomer en er waren er ook die het heel druk hadden met bestuursfuncties: de 'vergaderboeren'. De meerderheid hield zich vooral bezig met het melken, het hooien en het verhandelen van het vee. Aldus M. Hoogland in een aardige reeks artikelen in de NHD in de zomer van 1990.

De werkmán

De vaste knecht woonde, vaak met een groot gezin, in het piepkleine huisje een

Inkomsten Zijper Veehouderij 1920-1930

Het betreft een bedrijf met 20 melkkoeien, schapen, varkens en wat akkerbouw.

	Inkomstbronnen in guldens		Uitgavenposten in guldens	
melkopbrengst	5.400	arbeidsloon (1,5 knecht)	1.500	
verkoop schapen	1.100	voer	2.000	
verkoop varkens	1.500	mest	200	
opbrengst haver	600	onderhoud (polder) lasten	290	
opbrengst voederbieten	400	verzekeringen	80	
totaal	9.000	totaal	4.670	

Bruto winst was dus 4.330 gulden, waar 150 gulden vanaf moest voor bezit eigen huis en 1440 gulden voor hypotheekrente en pacht. Netto winst 3.040 gulden, ofwel 3 keer het jaarloon van een werkmán. Maar na 1930 werd dit plaatje heel anders. Zo daalde de melkopbrengst van 9.34 cent per kilo in 1928/29 naar 2,48 cent in april 1932. De Crisis Zuivelwet van dat jaar bracht 2,5 cent toeslag per kilo aan de fabriek geleverde melk. Daardoor werd het net geen grote ramp voor de veehouderij, maar het werd allemaal wel erg zuinig.

Walen maken
van hooi.
Niestadifotocollectie
Zijper Museum.

eindje van de boerderij. Er was een stukje grond bij, zodat de werkmán zelf wat groenten en aardappelen kon verbouwen. Voor de werkmán waren kinderen toentertijd een oudedagsvoorziening. De boer wilde zijn erfenis liefst onverdeeld laten en had meestal slechts een of twee kinderen (en dan liefst een jongen en een meisje). Zeker als zijn geloof dat toestond. De werkmán werd per jaar gehuurd; wie het met de baas niet kon rooien moest na dat jaar weer vertrekken. Dat ging vaak om een kleinigheid. Een uit Friesland afkomstige, zojuist aan de Bosweg woonachtige werkmán zag op zondagmorgen zijn baas met een rijtuigje over de weg aankomen en stoppen, voor zijn eigen hek. Er gebeurde niets. De boer stapte uit en klopte bij zijn arbeider aan. “Ik ben ‘wend, dat de arbeider voor mij ’t hek opendoet”. “Daar ben ik niet voor gehuurd”, zei de werkmán. Aan het eind van het jaar kon hij vertrekken. “Waarom?” vroeg hij aan zijn baas. “Je bent een dief”, zei de boer. Wat bleek? Het was gebruik dat de werkmán elke dag voor zijn gezin een liter melk mocht nemen. Dat gebeurde met een litermaat. Omdat je zo’n ding altijd enigszins scheef houdt, lukt het nooit om er een volle liter mee te scheppen. Melkboeren in de stad hadden daarom de gewoonte aangenomen voor elke liter een schepje erbij te doen. Dat had deze Friese werkmán zich ook gepermitteerd. Vandaar... De werkmánshuisjes wisselden dus nogal eens van bewoners.

Productiviteit

In 1880 hielden de Zijper melkveehouders gemiddeld één rund per hectare, in 1960 waren dat er twee. Dat kon omdat er door het gebruik van kunstmest veel meer gras was. Zeker ook toen vanaf 1930 in droge zomers water ingelaten kon worden uit het Noord-Hollands kanaal. Door betere voeding was de melkgift aardig verhoogd en in 1960 hadden zes van de tien Zijper melkveebedrijven een melkmachine en een van de vier een tractor.

Vóór 1940 was de mechanisatie nog heel beperkt: in 1925 schafte een Zijper veehouder de eerste elektrische melkmachine aan. Maar bij die ene bleef het voorlopig, zo’n ding was wel erg duur – net als tractoren. Er bleef dus veel hand- en paardenwerk.

RUNDVEEVERBETERING

Nog lang werden koeien hier veelal op 2- of 3-jarige leeftijd van elders aangekocht. Als ze in de zomerperiode niet voldeden, werden ze voordat de stalperiode begon weer verkocht. Rundveefok- en

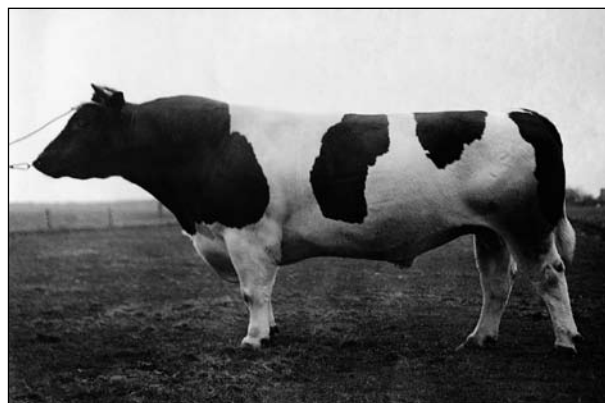
K.I.verenigingen kwamen in de Zijpe eigenlijk pas na 1945 goed tot ontwikkeling. Wel waren er een melkcontrolevereniging in de Zuid Zijpe (‘Ons Belang’ vanaf 1912) en de rundveefokvereniging te St. Maartensbrug (van Coöp. De Eensgezindheid, sinds 1917). [zie de bijlagen 1 en 2]

Het Nederlands Rundveestamboek (sinds 1874) en het Fries Rundvee Stamboek (1879) stelden echter wel hoge eisen aan de gezondheid en productiviteit van de dieren. De controle op melk en vee was scherp en via de gezondheidsdiensten werd ook steeds meer aan preventie gedaan. Zo was tbc bij runderen een gevreesde ziekte en vanaf 1938 mocht geen stier meer voor de ‘dekdiens’ aangeboden worden die niet aan de door de provincie gestelde eisen voldeed: tbc-vrij zijn onder meer. De grotere melkveehouderijen in de Zijpe hadden veelal een eigen stier, die tegen vergoeding van dekgeduld aan kleinere bedrijven beschikbaar werd gesteld. In het voorjaar waren er stierenkeuringen in St. Maartensbrug en ’t Zand. In dat laatste dorp vestigde zich in 1938 veearts M.D.M. Dekker, in 1952 opgevolgd door W. van der Sluis.

Kunstmatische inseminatie (KI)

Na 1945 begonnen hier en daar in de Zijpe groepjes melkveehouders met kunstmatische inseminatie (KI). In eerste instantie vooral om geslachtsziekte en dekinfecties te voorkomen. Maar het bleek ook de fokkerij vooruit te brengen. Immers, met een aantal melkvee-houders samen kon men een (veel) betere stier kopen. In 1950 fuseerden de KI-vereniging St. Maartensbrug met ca. 600 koeien met die van ’t Zand (ca. 1500 koeien) en een paar KI-verenigingen uit de omgeving tot ‘Hollands Noorden’. Er kwam een KI-station in Schagerbrug: ‘Tutor’ aan de Groote Sloot. Jaarlijks werden met het sperma van 15 stieren zo’n 15.000 koeien geïnsemineerd.

Hoeveel melk een koe geeft wordt bepaald door erfelijke aanleg, gezondheidstoestand, het verstrekte voer, de ‘ligging’ en het vakmanschap van de boer. De melkhoeveelheid zag de boer iedere dag, maar het vet- en eiwitgehalte moesten in het laboratorium gemeten worden. Vandaar de melkcontrole-verenigingen. Zoals ‘Nieuw Leven’ ’t Zand, waar men in 1944 een gemiddelde jaarproductie van de koeien vaststelde van 3.569 kilo melk en 3,53% vet. In 1948 was dat 4.041 kilo en

Nationale kampioensstier (Den Haag 1935) Hendrik van W. Jimmink te ’t Zand (fokkers: gebroeders Ruyter te Oosterblokker. Uit: Paradijs der Runderen.

Veearts P. de Boer uit Schagen, pionier van de KI in Noord-Holland; hij begon in 1938 met de eerste experimenten op dat gebied. Uit: Paradijs der Runderen.

3,66% vet en in 1962/63: 4.541 kilo en 3,78% vet. In 1948 telde deze vereniging van melkleveranciers aan de coöperatieve melkfabriek in 't Zand 59 leden met 835 melkkoeien (gemiddeld 14 per bedrijf).

VERWERKING VAN DE MELK TOT ZUIVEL

Zo tegen 1880 waren er nog maar weinig melkveehouderijen in noordelijk Noord-Holland waar twee keer per dag van de volle melk, zo van de koe, Edammer kaasjes gemaakt werden. Velen waren inmiddels overgegaan op één keer daags kaas maken. Van de volle ochtendmelk samen met de licht ontroomde melk van de vorige avond. Van de room werd op de boerderij boter gemaakt; aanvankelijk 2 x per week, later eens per week – vaak op wasdag. Die boter ging, meestal per beurtschipper, naar de markt in Schagen of Alkmaar. De op de boerderij gemaakte kaas, veelal Edammertjes van twee kilo, werd hoofdzakelijk per schip naar de kaasmarkt in Alkmaar gebracht.

'Samenkazen'

Dat kaasmaken op de boerderij was nog niet zo eenvoudig en je had er een bepaalde hoeveelheid melk voor nodig. Dat leidde, in ieder geval in de loop van de 19e eeuw – maar misschien al wel eerder, tot wat later 'samenkazen' werd genoemd. Sommige boeren gingen ook melk van collega's verwerken. Die hadden soms te weinig melk om zelf te kazen of geen vrouw en/of dochter om dat te doen. Of ze waren er niet zo goed in of hadden er een hekel aan. Dan was dat samenkazen een uitkomst. Een mooi voorbeeld is burgemeester Eriks van Petten, tevens een grote veehouder. Hij verwerkte ook melk van derden; het

De stierenstal van KI-vereniging Hollands Noorden in Schagerbrug Uit: Paradijs der Runderen.

Werkmanshuisje Grote Sloot 256 (bij 'Uit den Haak' Weeshuiscomplex.) Foto George Stoekenbroek.

kaaslokaal in zijn riante boerderij werd ook wel 'de fabriek' genoemd. Dit was de overgang naar de kaasfabriekjes.

De kaasfabriekjes

Voor een gebrek aan vrouwelijke arbeidskrachten zou in de jaren 1880-1900 aanleiding zijn geweest voor groepjes melkveehouders om kaasfabriekjes op te richten. Katholieke boeren, met meestal grote gezinnen, bleven aanvankelijk nog wel kaasbereiden

Familie Kruisveld in Grootte Keeten

De vrouw van boer Kruisveld van boerderij 'Voorwaarts' aan de Voorweg in Grootte Keeten (tot 1990 gemeente Callantsog) verkaasde rond 1900 nog zelf de melk van deze veehouderij. De Kruisvelds hadden minstens drie dochters, wat een rol gespeeld kan hebben om niet 'aan de fabriek te gaan'. Dochter Guurtje herinnerde het zich nog goed: 's zomers stond de melk in grote schalen in een koelbak te romen. De avondmelk werd de volgende morgen vroeg afgeroomd, waarna die melk met de volle ochtendmelk 'in de strem' ging. Moeder Kruisveld maakte de kaasjes, die in de twee persen gingen. Als ze daaruit konden werden ze 'afgerand', in een zoutkist gezouten en vervolgens op een plank met gaten gelegd. Na een paar dagen 'gewaterd' te zijn gingen ze in de kaaskamer op planken, waar ze af en toe gekeerd en ten slotte geboend en geolied werden voor ze naar de markt gingen. Kruisveld bracht ze met z'n 'bakwagen' naar de schipper in 't Zand, die ze in Alkmaar afleverde. Op vrijdag ging de boer zelf lopend naar 't Zand om daar de boot naar Alkmaar te nemen en daar zijn eigen kaas te markten. Een kaasje deed in die jaren ongeveer een gulden. Er was veel werk aan besteed, zoals ook het schrobben en boenen van de emmers, schalen en bakken -een karweitje voor de dochters Kruisveld.

Van de room van de avondmelk werd boter gemaakt: een kop van een pond was goed voor 50 of 60 cent op de botermarkt (1882-ca. 1938) in de zaal achter café Ceres in Schagen.

Trouwens, ook de boterbereiding op de boerderij wilden velen kwijt op den duur. Al was het maar omdat het bewaren van de avondmelk vooral in warmere jaargetijden veel moeilijkheden gaf in verband met de onvoldoende koeling.

Boerderij/kaasfabriekje van de familie Eriks in Petten. Collectie Zijper Museum.

op de boerderij en zij niet alleen. Het was natuurlijk niet zo dat van de ene op de andere dag alle zelfkazers overgingen op de fabriek. Vaak bleef men in de zomer kaas maken op de boerderij. In de rest van het jaar, als hun hoeveelheid melk te gering werd om de wrongel behoorlijk te kunnen bewerken en de kans op het maken van matige of zelfs slechte kaas groot was, dan was de kaasfabriek een uitkomst.

'De Raaf' in Keinsmerbrug de eerste

Vanaf 1882 gingen ook in de Zijpe fabriekjes van start. 'De Raaf' in Keinsmerbrug was de eerste en zou 36 jaar in bedrijf blijven, tot 1918. Het pand aan de oostzijde van de Grootte Sloot tegenover café De Boer is in 1934 afgebrand.

Bij de start stonden garant voor de kosten van het te stichten fabriekje: K.A. Kaan, Arie Bakker Jz, M.J. Koelman, Jan Marees Sr., P. Waiboer, Jan Marees Jr., W. Jimmink, St. de Wit, P. Brommer en A. Slijkerman. In de jaren 1917/18 was J. Jimmink 'directeur' en kaasmarkter, A. Brak de secretaris en D. Stammes de

kaasmaker. Geloof het of niet, maar in het piepkleine Keinsmerbrug zijn nog twee kaasfabriekjes geweest: 'De Onderneming' (J. Wit, 1891-1896) en 'Ceres' (1906-1940).

Melktransport

Van 1852 tot omstreeks 1920 brachten de Zijper boeren zelf de melk van de avond te voren en de ochtendmelk om een uur of 7 's morgens naar de fabriekjes. Met de handkar, de hondekar of met paard (of ket) en wagen. Tijdens de melkontvangst wisselden ze nieuwtjes uit.

Toen na verloop van tijd steeds meer melkveehouders 'aan de fabriek gingen' ontstonden de 'melkritten': een paar boeren reden om de maand de melk voor elkaar naar de fabriek. Zoals G. A. de Wit één maand per drie maanden zijn melk en die van een paar collega's naar 'Nieuw Leven'(I) in 't Zand reed. Een volgende fase was de verpachting van de melkritten aan degene die de laagste vergoeding vroeg en daarna kwam de melkauto. Toen was er al meer concurrentie tussen de fabrieken: particulier contra coöperatie en zelfs coöperaties onderling. Zo reden er vier en soms zelfs meer melkauto's van de verschillende fabrieken twee keer per dag langs de boerderijen van de Zijpe.

Werking van de fabriekjes

De kaasmaker, z'n vrouw en de grotere kinderen vormden aanvankelijk vaak het totale personeel van zo'n kaasfabriekje. Ze woonden ook in het fabriekje. In de wat grotere waren er nog een of een paar knechts. Feitelijk was de kaasmaker de bedrijfsleider, in samenwerking met de 'directeur' – meestal een van de grotere veehouders/melkleveranciers. Als het goed was had de kaasmaker/bedrijfsleider een flinke steun van de 'directeur' bij het optreden tegen die boeren

Eenentwintig in totaal:

nr.	naam fabriek	jaar oprichting	jaar opheffing	jaren actief
1.	'De Raaf', Keinsmerbrug	1882	1918	32
2.	N.V. Mij. tot bereiding van kaas te 't Zand	1883	1911	28
3.	A.Eriks Ks, resp. H.S. Eriks te Petten	ca. 1885	ca. 1907	22
4.	Abraham Nottelman te Petten	?	1901	?
5.	'De Hoop' te Oudesluis	1885	1929	44
6.	'De Goede Verwachting' te Schagerbrug	1889	1898	9
7.	'De Kaasvereniging' Burgerbrug (Jan Eriks c.s.)	1889	1908	19
8.	'Klein Begin' te St. Maartensvlotbrug	1889	1912	23
9.	'Trio' aan de Belkmerweg te Burger(vlot)brug	1890	1913	23
10.	'De Concurrent' te Burgerbrug	1891	1899	8
11.	'De Onderneming' te Keinsmerbrug (J. Wit)	1891	1896	5
12.	'De Vriendschap' te de Stolpen	1891	1913	22
13.	'De Kaasfabriek' te St. Maartensbrug (F. Tesselaar)	1894	1912	18
14.	'De Eendracht' te Stolpervlotbrug	1902	1947	45
15.	'Ceres' te Keinsmerbrug	1906	1940	34
16.	'De Dageraad' te Burgerbrug	1910	1953	43
17.	'Nieuw Leven' (I) te 't Zand	1910	1929	19
18.	'Hollandia' melkverzending te 't Zand	1910	1961	51
19.	'De Eensgezindheid' te St. Maartensbrug	1911	1962	51
20.	'Coop.Nieuw Leven' (II) te 't Zand	1928	1962	34
21.	'Coop. Noord-West' (= 19. + 20. + Julianadorp)	1962	1965	3

[bron: P. Bosman ca. 1985]

Zuivelfabriek Nieuw Leven II (1928-1962) te 't Zand. Collectie Zijper Museum.

die tekort schoten qua zorg voor de melkwinning en -behandeling. De kaasfabriekjes waren na 1920 vaak te primitief om ten volle te kunnen voldoen aan de eisen die het zuivelbedrijf stelde. Na 1921, toen in Noord-Holland het maximum van 63 fabriekjes bereikt werd, verdwenen de kleintjes dan ook snel.

Zij, die hunne melk aan de Coöperatieve Kaasfabriek „De Eendracht, te STOLPERVLOTBRUG (voor zoover ze geplaatst kan worden) gedurende 1 Mei 1908—30 April 1909 wenschen te leveren, worden beleefd verzocht hiervan, **uiterlijk vóór 29 Februari a. s.**, opgaaf te doen aan den kaasfabrikant Jb. GROEN, of aan den Directeur P. A. DE WIT.

TWEE VOORBEELDEN

Voor de periode van 1920 tot 1940 zijn er door desinteresse, slordigheid of brand geen notulen van de Zijper kaasfabrieken bewaard gebleven. Aldus Piet Bosman, maar gelukkig is er één uitzondering: De Eendracht (Stolpervlotbrug, 1902-1947). Dankzij de familie Swan. Voorts leven er nog mensen die de fabriekjes in die periode van nabij meegemaakt hebben, zoals de heer R. Bijl (zoon van de 1e kaasmaker van de Eendracht 1930-1939) en mevrouw Koopman-Geusenbroek (dochter van de 1e kaasmaker van De Dageraad 1923-1953). Ook boden de gedigitaliseerde Zijper Courant (1879-1940) en Schager Courant (1941-1948 –niet helemaal compleet) het een en ander.

Voorbeeld 1: DE EENDRACHT te Stolpervlotbrug (1902-1947)

[gebaseerd op de ongepubliceerde samenvatting die Piet Bosman indertijd maakte van het door de familie Swan geredde materiaal en met dank aan Gert en Marjan Marees-Mientjes]

De Schagerweg liep vroeger van de West-Friese Omringdijk tot de duinen (of omgekeerd). Van ca. 1820- ca.1935 was er een vlotbrug in/ over het Noord-Hollands kanaal. Omstreeks 1935 verdween de vlotbrug en kwam de huidige verkeersbrug wat meer naar het noorden. Het stuk weg van het kanaal naar de duinen werd de Stolperweg.

Van De Eendracht is nog het een en ander te zien. Het is Schagerweg 16 vlakbij het Noord-Hollands kanaal; in het in 1928 gebouwde huis voor de 1e kaasmaker Bijl woont nu de familie Marees-Mientjes. Na 1947 werd er flink verbouwd door de nieuwe eigenaar (het waterschap) en de schoorsteen verdween. In 1908 werd deze fabriek ingeschreven

Status

En dan was er in de waterrijke Zijpe ook nog de melkschuit: door de Grootte Sloot, het Noord-Hollands kanaal en de Egalementsloten. Zoals een melkvoerder vertelde: “Zondag. Naar de kerk met paard en wagen. Kilometers langs de Gro(o)te Sloot. Mooie gelegenheid om te (laten) zien hoeveel melkbussen op de steigers klaar stonden voor de melkschuit. Hoe meer melkbussen, hoe groter de boer! Al snel vond men een pracht middel om niet voor een ander onder te doen. Halfvolle melkbussen neerzetten! Het aantal verdubbelde... De schuitenvoerder had dubbel werk op zondag om ze aan boord te krijgen, want dit moest varende geschieden. En op de melkontvangst werd gekankerd omdat er zoveel bussen moesten worden geboend”.

als lid van de Bond van Zuivelfabrieken in Noord-Holland. Tegelijk met ‘De Concurrent’ in Anna Paulowna. Een jaar later was de aanbesteding voor de bouw van een (melk-) ontvanglokaal. M. Schrieken te Stolpervlotbrug was met 275 gulden de laagste inschrijver en mocht het gaan maken. M. Groen uit Schagerbrug en Jb. Dekker van de Stolpen schreven net wat hoger in en grepen ernaast.

Met de kaas viel De Eendracht geregeld in de prijzen en het ging goed. Zo goed, dat in 1917 vergunning werd gevraagd voor de installatie van een stoomketel ten behoeve van de kaas- en boterfabricage. Tien later kwam er een vergunning “tot het uitbreiden van haar bestaande kaasfabriek en deze te doen veranderen in een Zuivelfabriek”...

‘Directeuren’ waren onder meer P.A. de Wit, W. Klok en A.J. Schilder. Heel lang was J. Louwe Albz. de secretaris. H. Swan en W. Klok verzorgden vele jaren het markten van de kaas. Kaas die gemaakt werd door o.a. Jb Groen, A. Karbaat, een Homan (1921-1930), die uit Bobeldijk naar Stolpen was gekomen. Daarna was W. Bijl de 1e man, L. Wiersma 2e kaasmaker, K. Mienis 3e en maakte J. Hoekstra de boter.

Vrachtauto

In 1924 wilde het bestuur van De Eendracht een vrachtauto aanschaffen voor het melktransport.

Een van de eerste melkauto's in Noord-Holland; omgeving St. Maartensvlotbrug in de Zijpe. Uit: Paradijs der Runderen.

Stolpervlotbrug omstreeks 1930 met links De Eendracht. Collectie Zijper Museum.

't Zand ca. 1910; de melk wordt met paard en wagen naar Hollandia gebracht. Foto collectie familie G. Marees.

Men toog om prijsopgave te vragen naar stalhouder Jan Blaauboer, Maarten Smit aan De Kooy bij Den Helder, Blaauboer en Kossen in Schagen en Nico Ligthart aan de Schagerbrug, zoals men toen zei. Maar uiteindelijk kon Cor Johannes in 't Zand de gewenste auto voor de laagste prijs (1665 gulden) leveren. Het werd zelfs nog wat minder omdat men uiteindelijk afzag van elektrisch licht en ook wel zonder elektrische starter dacht te kunnen. Chauffeur werd ene Noot. Die klaagde in 1926 dat hij de banden van de melkauto niet op spanning kon krijgen met de daartoe dienende fietspomp. Een echte pomp bleek nieuw 45 gulden te kosten; het werd een tweedehandsje voor 15.

Reorganisatie

In 1927 ging De Eendracht over van dagfabriek (volle ochtend- en afgeroomde avondmelk eens per dag verkazen) naar zoetfabriek (2 x daags de volle melk van de veehouders verwerken). Het werd meteen een coöperatie met 26 deelnemers, 25 uit de Zijpe en Gerrit Hoogvorst uit Callantsoog. De fabriek werd voor ruim 6000 gulden verbouwd en er kwam een stoommachine. Kaasmaker Homan, die met zijn gezin in de fabriek woonde, vroeg eind 1927 om betere woongelegenheden, maar het bestuur wilde daar niet aan voldoen: "hij moet maar een andere werkkring zoeken". Vrouw Homan deed de administratie van de fabriek en kreeg "merkelijk" meer werk door de reorganisatie. Dus moest ze een gratificatie (50 gulden) krijgen. Homan zelf vroeg en kreeg per april 1928 drie gulden per week meer loon; het werd 23 gulden plus emolumenten. Mevrouw Klok, de echtgenote van de toenmalige 'directeur' kreeg voor de bestuursvergaderingen aan huis en het nazien der rekeningen 13 gulden per jaar. Ondanks onenigheid erover in het bestuur werd eind 1928 voor Homan en zijn gezin een woning gebouwd (voor 4313 gulden). De fabriek verwerkte in 1928 de melk van 500 koeien.

Tot botermaker werd ene Hoekstra uit Benningbroek benoemd, die voor twee gulden per week kon wonen in een huisje van P. de Wit of Slijkerman. Voor Hoekstra werd een pensioenverzekering afgesloten van 7 gulden per week op 65-jarige leeftijd en van 6 gulden per week voor zijn vrouw als Hoekstra kwam te overlijden. De premie voor die verzekering was 75 gulden per jaar.

Nog meer veranderingen

Toen in 1929 de Stolpervlotbrug gerepareerd moest worden, betekende dat voor De Eendracht dat melkrijder Noot iedere dag 20 keer overgezet moest worden met een pontje, "hetgeen erg op de auto aankomt, tijdverlies oplevert en veel meer

kilometers vereist". Noot vroeg en kreeg een gulden per dag vergoeding voor al dat ongemak. Eind 1929 kreeg de fabriek voor 24 gulden per jaar een telefoonaansluiting. W. Bijl uit Spijkerboor werd benoemd tot 1e kaasmaker/bedrijfsleider, als opvolger van Homan. Begin februari 1930 wilde 3e kaasmaker W. Mienis twee gulden per week meer gaan verdienen, 2e kaasmaker L. Wiersma vroeg vier gulden erbij en ook botermaker Hoekstra dreigde met vertrek als hij geen opslag zou krijgen. Wiersma en Hoekstra gingen naar 28 gulden per week.

Problemen

Begin april 1930 meldde bestuurslid Swan het uittreden van leden die hun land aan bollentelers verkocht hadden. In september dat jaar "reed melkrijder Kruyer (opvolger van Noot) weer in de sloot. Het blijft martelen". En geregeld waren er problemen/probleempjes met de boter- en kaasbereiding.

In mei 1931 was er voor het eerst sprake van de aanleg van een kanaal tussen De Stolpen en Schagen (en verder naar Kolhorn). Dan zou de vlotbrug opgeheven worden en wilde men een pont in de door het nieuwe kanaal te doorsnijden Ruigeweg. Het bestuur van De Eendracht startte een lobby voor behoud van de vlotbrug, maar al in september 1932 werd duidelijk dat die toch echt zou verdwijnen. Er zou een verkeersbrug over het Noord-Hollands kanaal voor in de plaats komen en een brug over het nieuwe kanaal "door het land van Strooper en misschien een gedeelte van het land van Hille, die bijna aan de fabriek uitkomt". Dat stemde tot grote tevredenheid.

Intussen was echter de economische crisis scherp voelbaar geworden in ons land. Er kwamen algemene loonsverlagingen, dus ook bij De Eendracht, en strijd om de veehouders/melkleveranciers te houden. De Eendracht deed dat goed, kreeg er zelfs negen bij. In 1933 had men 48 leveranciers en werd er "dankzij bestuur en personeel" goede kaas gemaakt. Maar melkrijder Kruyer had weer een ongeluk, op de eerste dag dat hij met z'n nieuwe auto melk reed.

Voorbeeld 2: DE DAGERAAD te Burgerbrug (1923-1953)

[Met dank aan mevrouw A.M. Koopman-Geusenbroek te Schagerbrug]

Omstreeks 1975 moet K. Hopman in Petten gedacht hebben: "opgeruimd staat netjes" en daar ging de hele administratie van coöperatieve zuivelfabriek De Dageraad te Burgerbrug (hoek Burgerweg/Ruigeweg, nu 'Halfweg') in vlammen op. Aldus Piet Bosman. Die administratie was een 'erfenis'

De voor- en achterzijde van De Eendracht in de jaren '30. Collectie Familie Bijl

van de stiefvader van Hopman, W. Paarlberg en meeverhuisd van de boerderij naar de burgerwoning in het kustdorp. Niemand had er (onder meer de notulenboeken 1923-1953) belangstelling voor gehad, zelfs de vroegere directeur Gosse de Boer niet. Vandaar!, jammer! Niets aan te doen! Zo schreef de geschiedschrijver van de Zijper zuivelindustrie Piet Bosman in aflevering 12 van de Zijper Historie Bladen [november 1985, p.11] Maar gelukkig wist hij uit de Zijper Courant nog wel wat op te duiken over De Dageraad in de beginjaren, vooral 1910 t/m 1913. Ik sprak in 2004 met mevrouw Koopman. Haar vader was 30 jaar 1e kaasmaker/bedrijfsleider van De Dageraad en hij hield een dagboekje bij, waarvan in het gesprek gebruik is gemaakt. Mevrouw Koopman-Geusenbroek is op 31 augustus 1923 in De Dageraad geboren.

1e kaasmaker Geusenbroek

Pieter Geusenbroek was in 1892 in Heerhugowaard geboren als zoon van een 'kleine boer' (keuter). Hij zag weinig in zo boeren en ging op de zuivelfabriek werken. Z'n oudste broer ging varen en z'n jongste broer werd ook kaasmaker. Pieter leerde het vak geleidelijk bij zes andere zuivelfabrieken; hij werkte achtereenvolgens als hulpmachinist, botermaker, 3e, 2e en 1e kaasmaker en in 1921/22 volgde hij bovendien de opleiding aan de Vakschool voor kaasmakers te Hoorn.

Bij De Dageraad hadden ze inmiddels, in ruim 12 jaar, al vijf kaasmakers versleten en ze wilden de ervaren Geusenbroek graag hebben. Men bood een vrije dag in de week; dat sprak aan want bij zijn toenmalige baas De Goede Verwachting in Bobeldijk bij Hoorn, maakte hij hele lange dagen met hoogstens af en toe een zondagmiddag of maar een deel daarvan vrijaf.

Pieter Geusenbroek en z'n zwangere echtgenote kwamen in voorjaar 1923, zoals gebruikelijk voor 1e kaasmakers en hun gezin, in de fabriek in Burgerbrug wonen. Ze konden kiezen: een kamer beneden of een kamer boven. Het werd boven, maar de keuken was beneden. In augustus werd hun dochter geboren, zoon Jan volgde in 1930. Het gezin woonde dertig jaar gratis in de fabriek, met vrij water, verwarming, licht, melk, boter en kaas. In februari 1950 fuseerde De Dageraad met wat altijd de grootste concurrent was geweest: De Eensgezindheid in St.Maartens(vlot)brug. Per 1953 werd De Dageraad opgeheven en de meeste melk ging voortaan naar Schoorl. Zo ook Pieter Geusenbroek -iedere dag op de fiets. Later kreeg hij daar een huis en bij zijn afscheid in 1956/57 schonk de fabriek hem een luie stoel.

59 man

In de dertig jaar van Geusenbroek bij De Dageraad, 1923-1953, werkten er in totaal 59 man. Ze staan allemaal in het dagboekje van de 1e kaasmaker. De normale personeelsbezetting was 10 à 12 man: twee bij de melkontvangst, een machinist, een botermaker, drie kaasmakers (3e, 2e en 1e), een monsternemer, een administratieveling/labo-medewerker, een boekhouder, een melkschipper en een melkrijder. Plus twee of drie losse werklieden. De collega's van Geusenbroek kwamen vooral uit de buurt, maar een enkeling was van elders. Zoals Hooyenga, die kwam uit Wijdenes. En kaasmaker Keesman was van Stompvoren, die overleed op z'n 34e aan tyfus. Volgens mevrouw Koopman was de sfeer onder het personeel goed, want in haar jeugd hoorde ze de mannen immers geregeld zingen in de fabriek. 'Directeur' was de Burgerbrugse melkveehouder J.C. Bruin. De 1e kaasmaker was in de praktijk meestal de bedrijfsleider, maar De Dageraad kreeg op een gegeven moment de jonge, aan de Zuivelschool in Bolsward opgeleide, Gosse de Boer als technisch directeur. Hij had andere inzichten dan Geusenbroek, zo moest het werk voortaan met minder mensen gedaan gaan worden...

De melk

De leden/melkleveranciers van De Dageraad zaten globaal tussen Zijpersluis en St. Maartensbrug; het waren boeren van de Ruigeweg, de Belkmerweg, de Groote Sloot, langs het Noord-Hollands kanaal en aan de Pettemerkluft. Zeg maar Burgerbrug en een flinke straal eromheen.

Vanaf de boerderijen werd de melk naar de fabriek gebracht per paard en wagen en een schuit. Later met een motorschuit en een vrachtwagen (van Rens van de Burgerweg en Jan Boontjes?). De schuit werd bemand door schipper Sam Spierdijk; later nam diens zoon Simon het over. In de oorlog, met de brandstofschaarste, kwam er een paard voor de

De Dageraad. Collectie Zijper Museum.

Het logo.

melkschuit en in strenge winters is de melk wel per slee opgehaald. Want 'the show must go on', omdat de melk anders bedierf. De fabriek draaide ook door toen het op 10 februari 1929 zo streng begon te vriezen. Alles in de fabriek raakte bevroren en het was een heidens karwei om alles weer te ontdooien en de produktie op gang te krijgen.

Aannemer Hamstra verbouwde De Dageraad in 1934/35. Op 23 december 1950 was er een inbraak in de fabriek, door de beruchte Amsterdamse inbreker Manus Olie. Er zat geen geld in de kluis en de schade beperkte zich tot een doos sigaren.

Boter, maar vooral Edammer kaas

De Dageraad maakte ook boter, maar de hoofdzaak was kaas (40+ Edammer en heel af en toe Commissiekaas) en dat bleef ook zo, behalve tijdens de oorlog. De kaas ging meestal naar de Alkmaarse kaasmarkt. Op woensdag werd de schuit van schipper Schotvanger (hoek Pettemerweg/Belkmerweg) geladen met de kaasjes en dan ging het donderdag naar de kaasstad. Kopers van de kaas van De Dageraad waren de handelaren Kaper (Alkmaar), Buur en Rus (Bergen). 'Rooie Rus' zou een oude kaas zijn, genoemd naar de kaashandelaar met die naam. Ook enkele particulieren kochten kaas aan de

fabriek. Zo ook een meisje uit Zijpersluis, dat altijd net na sluitingstijd (17.00 uur) kwam. Geusenbroek moest dan naar boven om een kaasje te halen, het meisje betaalde niet met gepast geld en dus moest Geusenbroek weer naar boven om wisselgeld te halen...

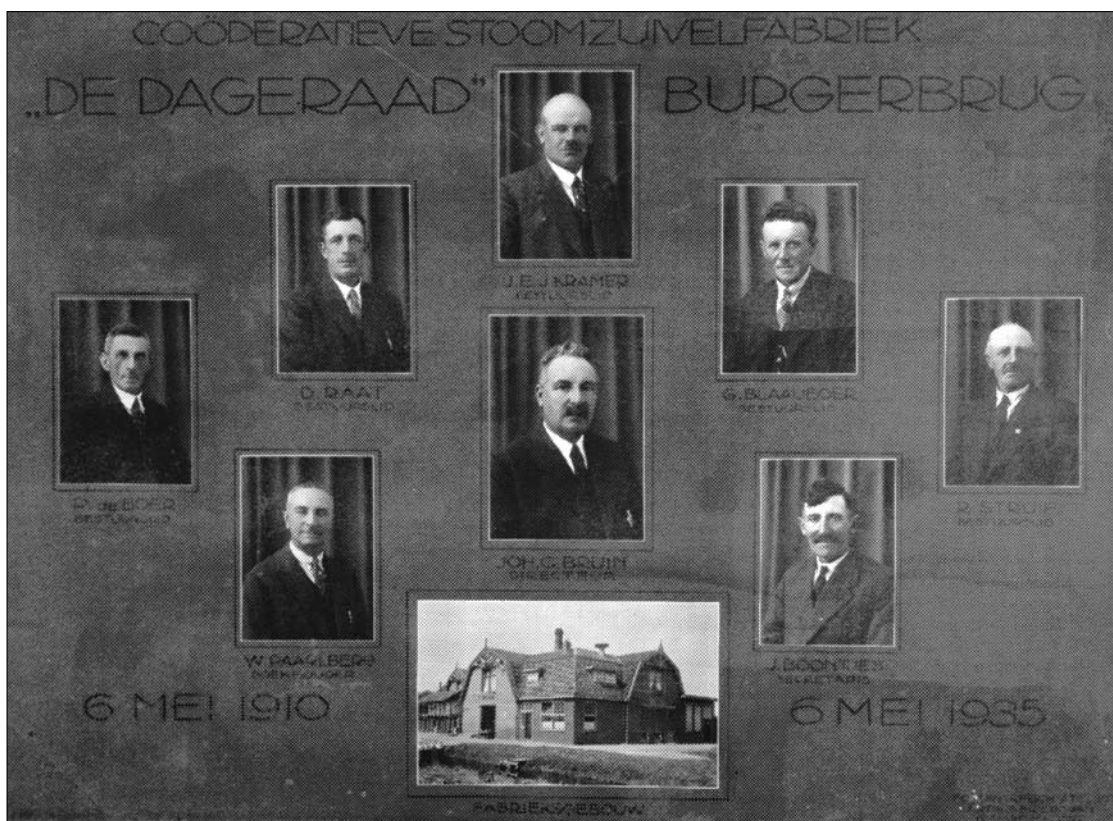
Af en toe ging er wel eens iets mis bij de kaasproduktie, bijvoorbeeld dat de kaas ging 'lopen'. De Geusenbroeks vonden die dan bedorven, maar er was een vaste klant voor, die vond het net Franse kaas en heel lekker.

Brood met biefstuk

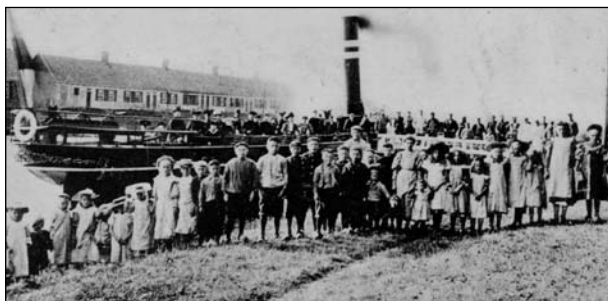
Het bestuur van De Dageraad bestond uit een aantal van de melkveehouders/leveranciers. Jarenlang waren dat G. Blaauboer, J. Boontjes (de secretaris), J.E./P.J. Kramer, D. Raat, P. de Boer, R. Struijf en voorzitter/'directeur' Joh.C. Bruin en boekhouder W. Paarlberg [de mannen op de foto hiervoor]. We hebben het over de jaren dertig. Een keer per jaar was de 'grote vergadering', een soort klein feestje voor het bestuur. Ze waren dan met z'n twaalf, kregen 's ochtends koffie met 'allerhande' (allerlei soorten koekjes) en tussen de middag brood met biefstuk en er was ook tulband. In die jaren echte traktaties. J.G. van der Oord vertelde Piet Bosman in 1985 dat hij zich herinnerde dat Joh. C. Bruin eens aan het eind van

zo'n maaltijd zei: "Zouwen de heren Boontjes en Rademaker nou eens stoppen willen met eten, dan kenne we deurgaen met vergaderen". Hoort u 't hem zeggen?

Die biefstukken werden in de fabriek door moeder Geusenbroek gebakken. Met een buurvrouw verzorgde ze alles op die jaarvergaderingen. Ze

Het bestuur en de fabriek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan in 1935. Collectie Zijper Museum.

De jeugd van 't Zand voor de boot van melkverzending Hollandia omstreeks 1915. Collectie Zijper Museum.

Hollandia. Collectie Zijper Museum.

kregen dan ieder een rijksdaalder (bijna 1.15 euro). Op de woensdag- en zaterdagmiddagen verzorgde vrouw Geusenbroek een kopje thee voor de alleen dan aanwezige boekhouder Paarlberg en af en toe ook voor iemand op het lab. Voorts maakte ze geregeld het kantoor schoon. Voor al die werkzaamheden kreeg ze 25 gulden per jaar. In 1950/53 was het gedaan met De Dageraad, toen er een enorm fusie-/schaalvergrotingsproces op gang kwam.

HOLLANDIA 't ZAND

Zijper melkveehouders leverden niet alleen aan de twintig of eenentwintig Zijper zuivelfabrieken/-jes, maar ook aan fabrieken in de directe omgeving, aan 'Van den Bosch' in Alkmaar en aan melkverzending 'Hollandia' in 't Zand, net westelijk van de vlotbrug. In 1882 was in Den Haag 'De Hollandsche Fabriek van Melkproducten en Voedingsmiddelen N.V. Hollandia' opgericht. Na een fusie met een margarinefabriek in Vlaardingen werd daar een condensfabriek (melkpoeder?) gestart. Dergelijke fabrieken verrezen ook in Bolsward en Purmerend. In 1913 kwam er zelfs een eigen kantoor in New York. Uitbreiding volgde in Canada, maar ook in Nederland zelf. Zo was al in 1910 gestart in 't Zand in de Zijpe, temidden van een uitgestrekt melkveeouderijgebied, met een melkontvangst. De melk werd vervolgens gekoeld per schip door het NHkanaal naar Purmerend gevoerd om daar verwerkt te worden.

Gebruikte literatuur:

- J.T. Bremer, De Zijpe deel II, 1813-1920, Schoorl 1991 en De Zijpe, deel III, 1920-1997, Schoorl 1997;
- De artikelen van P. Bosman in de Zijper Historie Bladen (ZHB) 1983 t/m 1989 [zie inhoudsopgave ZHB op de website van het Zijper Museum];
- M. Hoogland in een paar artikelen in het NHD zomer 1990;
- J. Nederkoorn, De Bosweg vroeger en nu, in: ZHB nr.2 (1983), p. 20-22;
- P.Jz Eriks, De ontwikkeling van het zuivelbedrijf in Hollands Noorderkwartier, in: De Speelwagen 1948, p. 262-269;
- Guurtje Kruisveld, in: De Clock van Callensooghe 15e jrg.nr.4, p. 62/63;
- L.T.C. Schey, Van gezinsbedrijf tot grootindustrie, in: De Speelwagen 1954, p. 298-306.
- Peter Zethoven in de Schager Courant 22 november 1997
- K. van der Wiel en J. Zijlstra, Het paradijs der runderen. Geschiedenis van de undveeverbetering in Noord-Holland, Wormerveer 2001.

Met dank aan Sjaak Schipper en Jan Rampen.

Bijlage 1*:

Leden van het Noord-Hollandsch Rundvee Stamboek uit Zijpe, Petten en Callantsoog in de jaren 1883-1890:

- Mac Donald E C Witte, Callantsoog, met 9 koeien;
- A.Eriks Kz, Petten, met 1 koe en 1 stier;
- M.J. Koelman, Schagerbrug, met 15 koeien en 3 stieren;
- G.N. Blaauw, Schagerbrug, met 2 koeien;
- Jb Harp, Schagerbrug, met 3 koeien en 1 stier;
- J.J.de Wit, 't Zand, met 4 koeien en 1 stier;
- A.Bakker Jz, Zijpe, met 6 koeien en 1 stier;
- J.de Waard, Zijpe, met 1 stier;
- K.A. Kaan, Oudesluis, met 7 koeien;
- N. van Leeuwen, Zijpe (Eenigenbr.) met 6 koeien.

Bijlage 2*:

Fokverenigingsleden van het eerste uur uit Zijpe:

- V. Bakker, Schagerbrug, 1913;
- W. Bos, Noord-Zijpe, 1913;
- Arie Brak, eerst Schagen, later Schagerbrug, 1907;
- G. Bruin, Schagerbrug, 1913;
- Fokvereniging Schagerbrug, 1913;
- S. Groot, Schagerbrug, 1915;
- Jb Jimmink Dz, Schagerbrug, 1913;
- Wed. H. Jimmink, Noord-Zijpe, 1914
- A.Kaan Kz, Oudesluis, 1913;
- C.de Moor, Noord-Zijpe, 1913;
- J. van der Oord, Schagerbrug, 1913;
- J. Rampen, Schagerbrug, 1913;
- C. Schagen, Oudesluis, 1913;
- Jb Stammes, Oudesluis, 1913;
- J. Vries, Keinsmerbrug, 1906(!).

*** uit:**

- K. van der Wiel en J. Zijlstra, Paradijs der runderen. Geschiedenis van de rundveeverbetering in Noord-Holland, Wormerveer 2001.